

Kristina Štrkalj Despot
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
kdespot@ihjj.hr

Prezent u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu

U radu se utvrđuju uporabe i značenja prezentskih oblika u korpusu koji sačinjavaju sve poznate srednjovjekovne pjesme, plačevi i prikazanja nastali od sredine XIV. do prve polovine XVI. stoljeća na starohrvatskom jeziku, a koji je prva sastavnica budućega korpusa za *Starohrvatski rječnik*, projekt *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. U radu se ponajprije na temelju svih potvrđenih prezentskih oblika utvrđuju paradigme, a zatim se pristupa analizi uporabe prezentskih oblika (apsolutiv i relativ, vremenska transpozicija prezenta i prezent u modalnoj strukturi). Ističu se sličnosti i razlike u sintaksi prezentskih oblika u odabranom korpusu i hrvatskome standardnom jeziku.

1. Uvod

U jezičnim opisima i analizama tekstova iz predstandardnoga razdoblja hrvatske jezične povijesti tradicionalno se najviše pozornosti posvećuje glasovnim i morfološkim značajkama, pa manjka sintaktičkih opisa starih tekstova na svim razinama, a osobito manjka sintaktičkih opisa zasnovanih na relevantnu korpusu starih tekstova, koji bi mogli poslužiti kao grada povijesnoj sintaksi hrvatskoga jezika.

U *Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje* formira se korpus svih poznatih srednjovjekovnih tekstova nastalih od sredine XIV. do prve polovine XVI. stoljeća na starohrvatskom jeziku, na temelju kojega će se pristupiti izradi *Starohrvatskoga rječnika*. Jednom zaokruženom sastavnicom toga (budućega) korpusa poslužiti ćemo se u ovome istraživanju. Analizirat ćemo značenja i uporabe prezentskih oblika u korpusu svih poznatih srednjovjekovnih pjesama, plačeva i prikazanja nastalih od sredine XIV. do prve polovine XVI. stoljeća na starohrvatskom jeziku.¹

1 Svi su tekstovi objavljeni u Kapetanović – Malić – Štrkalj Despot 2010. i citiraju se prema tom izdanju. Broj u zagradama označuje redni broj pjesme u kazalu.

U radu će se dati kratak pregled dosadašnjih istraživanja sintakse prezent-skih oblika relevantnih za odabrani teorijski pristup.

Popisat će se potvrđeni prezentski oblici i utvrditi paradigme te će se kvantitativnom metodom, tj. analizom uporabe potvrđenih prezentskih oblika u navedenom korpusu, utvrditi njihova značenja i čestotnost pojedinih značenja.² Uz apsolutiv prezenta, kojem je deiktičko središte sadašnjost (trenutak govorenja) i koje je identično vremenu radnje/stanja/zbivanja (situacije) i vremenu referencije, u radu će se rasvijetliti i relativ prezenta (kojemu je deiktičko središte neka druga točka u vremenu), te vremenska transpozicija prezenta i prezent u modalnoj strukturi.

2. Teorijske i metodološke postavke

U našim priručnicima tradicionalno se, u okviru temeljne (indoeuropske) pojmovne i gramatičke linearne trodiobe vremena na sadašnje, prošlo i buduće vrijeme,³ prezentu pristupa kao jedinom glagolskom vremenu za iskazivanje sadašnjih radnji (iako se njime mogu iskazivati još i prošle i buduće radnje te brojna modalna značenja).

Iako poimanje sustava glagolskih vremena raspodijeljenih po linearnoj vremenskoj osi prošlost – sadašnjost – budućnost, sa sadašnjošću kao deiktičkim središtem ili nultom točkom, nije misaona univerzalija, nego je riječ o kulturološki i civilizacijski uvjetovanoj konceptualizaciji,⁴ npr. Comrie (1985:2) drži da je takav pristup adekvatan za opis vremena svih prirodnih jezika⁵, a prema njegovu mišljenju nelinearna konceptualizacija nije relevantna za izražavanje gramatičke kategorije vremena.⁶

2 U Žic Fuchs (2009: 62–77) prikazuju se razlike u tumačenju *značenja i uporaba* u analiza-ma engleskoga *present perfecta* (a slične se razlike, pa i nedosljednosti, mogu zamijetiti u povijesti naših istraživanja glagolskih vremena, dijelom i ovdje iznesenih u 2. poglavlju) te se iznosi teorijska razrada pristupa tim pojmovima. U ovom radu slijedimo teorijski pristup *značenju i uporabama* iznesen i primijenjen u Žic Fuchs 2009. U pristupu starohrvatskom prezentu razlikujemo uporabe prezenta (apsolutiv i relativ, vremenska transpozicija prezenta i prezent u modalnoj strukturi) od prezentskih značenja ('prava' sadašnjost, sjevremenost, habitualnost).

3 Već je u prvoj hrvatskoj gramatici Bartola Kašića iz 1604. uspostavljen sustav glagolskih vremena temeljen na toj trodiobi (v. Peti 1984/85:110). Slikovito je to izrazio Weber (1859:91): »Sve što je na svētu, ili *biva* ili *je bilo* ili *će biti*, pa zato su glagolju u obće potrebna samo tri vremena: *sadanje, prošlo i buduće*. Ali ovimi se vremeni izrazuje čin samo u glavnom odnošenju prama govorniku ili piscu, nenaznačujući potanjega odnošenja čina budi prama govorniku i piscu, budi prama drugim činom. – Da se dakle ovo odnošenje poblize naznači, ima u jeziku više vremenah.«

4 Žic Fuchs (2009:21–37) donosi niz osebujnih primjera poimanja vremena u različitim kultura-ma, tako npr. govornici ajmarskoga i malgaškoga jezika budućnost vide iza sebe, a prošlost ispred (i to stoga što je prošlost već videna, a obično ono što je pred nama vidimo, dok je budućnost skrivena i ne vidimo ju), a govornici indijanskih jezika protjecanje vremena kružno konceptualiziraju, što se temelji na vidokrugu govornika (kao i koncept prostora).

5 Comrie (1985:2): "It will be claimed that this diagrammatic representation of time is adequate for an account of tense in human language". Bilo je u povijesti jezikoslovlja i tvrdnji da postoje jezici koji uopće nemaju koncept vremena, no odbačene su. Usp. npr. Comrie

Iako je nakon stoljeća proučavanja glagolskih vremena u indoeuropskim jezicima jasno da »ne postoji uvijek podudarnost između triju osnovnih vremena ili triju temeljnih vremenskih odrednica i samih glagolskih vremena«, i da su se »sustavi glagolskih vremena pokazali mnogo složenijima od tročlane vremenske podjele« (Žic Fuchs 2009:16), trodioba je očito funkcionalna i njome je određeno naše poimanje vremena i naši opisi sustava glagolskih vremena.

Vrlo je lako uočiti da prezentski oblici imaju primarno značenje, koje Comrie (1985:36) definira kao lociranje situacije u nultu točku na vremenskoj osi, i sekundarna značenja, ali i implikature.⁷ Različite uporabe prezentskih oblika identificirane su stoga u svim našim priručnicima u kojima je obrađena sintaksa prezenta,⁸ i to tako da se na prezentske oblike primjenjuje trodioba vremena pa se (s terminološkim modifikacijama i više ili manje detaljnim potpodjelama) razlikuju *pravi prezent* (koji 'znači' sadašnjost), historijski prezent (koji 'znači' prošlost) i *futurski* (koji 'znači' budućnost).

U gramatici Brabec – Hraste – Živković (1952:218–222) zasebno je obrađena sintaksa glagolskih oblika, te se kaže da »glagolski oblici uz svoja glavna značenja imaju i različita druga značenja« te da »sintaksa glagolskih oblika treba da nas upozna s njima« (isto, str. 218). Tako se navodi da prezentski oblici mogu iskazivati: pravu i nepravu sadašnjost, prošlost, budućnost, želju i naredbu, odnosno razlikuju se: prezent, historijski prezent, futurski prezent i »ostale funkcije prezenta«. Opis sintakse prezenta u tom je priručniku pregledan i obuhvaćen, ali radi priručničke naravi teksta nije i detaljan.

Taj je opis očito utemeljen na Maretićevevu (1963:601–616) opisu, koji je detaljniji i s mnogo većim brojem primjera, ali vrlo slično strukturiran. Maretić ne rabi pojmove *značenje*, *uporaba* i *funkcija*, nego se koristi opisnim sinta-

(1985:4): "In some instances, the claim that a certain culture lacks any concept of time, or has a radically different concept of time, is based simply on the fact that the language in question has no grammatical device for expressing location in time, i. e. has no tense (see further section 2.5). Perhaps the most famous such equivocation is in Whorf's account of Hopi, where the absence of straightforward past, present and future categories and the overriding grammatical importance of aspect and mood is taken to be indicative of a radically different conceptualisation of time. It would be equally logical to assert that speakers of languages lacking grammatical gender categories have a radically different concept of sex from speakers of languages with such grammatical categories." Upućujemo i na cjelovitiji prikaz Whorfovih stavova, te osobito na prikaz Malotkijeve (1983) analize hopskoga jezika, na temelju kojeg Comrie i odbacuje Whorfove tvrdnje o poimanju vremena u hopskome, u Žic Fuchs (2009:23–29).

- 6 Comrie (1985:5): "Moreover, even in societies that have a cyclic concept of time, the individual cycles seem to be viewed as chronologically arranged, i. e. there are earlier cycles and later cycles, so that at best the cyclicity would be superimposed on an overall conceptualisation of time that is linear."
- 7 Comrie (1985:23–26) ističe važnost razlikovanja značenja glagolskih oblika i njihovih komunikacijskih implikatura. Pojam konverzacijske implikature u lingvistiku je uveo Grice 1975. V. o tome Lyons (1997:592–596), Kordić 1991 te osobito Žic Fuchs (2009:82), gdje se implikature povezuju s pojavnostima aspekta i glagolskih vremena te se ukratko prikazuje razlika između konvencionaliziranih i konverzacijskih (razgovornih) implikatura.
- 8 Iscrpan opis najvažnijih problema proučavanja sustava glagolskih vremena u hrvatskome i srpskome jeziku od Kašića do osamdesetih godina prošloga stoljeća dao je Peti (1984/85).

gmama tipa: »historički prezent zove se *onaj* koji se upotrebljava u pripovijedanju prošlih događaja« (isto, str. 604) ili »govori li se o čemu što se događa svagda kad god se prilika desi (dakle ne samo u sadašnjosti nego i u prošlosti i u budućnosti), onda je *to* nepravda sadašnjost« (isto, str. 602, isticanje K. Š. D.). U ovoj se gramatici razlikuje *relativna prošlost* od prave prošlosti, a relativna se prošlost definira kao »prava prošlost prema vremenu u koje se što govori, ali prema vremenu o kom se govori to je sadašnjost«, za što se danas uobičajilo govoriti o *relativnoj sadašnjosti* jer je izraženo prezentskim oblikom (v. npr. Katičić 2002:56–57). Maretić identificira ova značenja i uporabe prezentskih oblika: prava sadašnjost (radnja se događa u vrijeme govorenja, samo impf. oblici), nepravda sadašnjost (radnja se događa »kad god se prilika desi«, str. 517, impf. i pf.), istorijski prezent (razlikuje nekoliko vrsta, mogu doći i impf. i pf. oblici), prezent za buduće radnje (umjesto futura prvog i umjesto futura drugog), modalna uporaba.

Razlikovanje apsolutne i relativne uporabe glagolskih vremena u ovisnosti o odnosu dviju točaka u vremenu (*tempus dicendi* i *tempus agendi*) ima dugu povijest u proučavanju glagolskih vremena indoeuropskih jezika⁹, a funkcionalno je i u najsuvremenijim opisima sintakse glagolskih vremena.¹⁰

August Musić (1926:115) svoj pristup također temelji na sličnoj dihotomiji, razlikujući dvije sadašnjosti: *pravu* (zbiljsku, realnu) i *pomišljenu* (fiktivnu, fingiranu), no svojem pristupu dodaje i nov 'stilistički' pristup, razlikujući i odvojeno razmatrajući upotrebu glagolskih vremena u različitim stilovima: *pripovijedanju* (»ono što govori pjevač«) i *razgovoru* (»ono što govore pojedina lica«), što je Belić (1926/27) vrlo oštro odbacio kao lingvistički irelevantno, te takvu pristupu suprotstavio svoju dihotomiju *sintaksičkoga indikativa* i *sintaksičkoga relativa*, razlikujući te dvije uporabe ovisno o tome »da li se glagolski oblici po značenju svome određuju prema momentu u sadašnjosti ili prema nekom drugom momentu« (Belić 1999:423).¹¹ Razlikovanje tih dviju sintaktičkih kategorija naziva *sintaksičkim načinima* i vrlo utemeljeno razrađuje. Tu dihotomiju povezuje sa značenjem oblika utvrđujući pravilo: »za sve oblike koji se upotrebljavaju u indikativu i relativu vredi pravilo: da je njihovo *pravo* ili *osnovno značenje* u indikativu, a *novo* ili *drugo značenje* u relativu«. Na tom tragu govoreći o prezentu, utvrđuje da je »*sadašnje vreme* samo jedno, usko značenje prezenta« i da se značenje prezenta može svesti na: »a) paralelizam sa momentom govora, b) paralelizam sa drugim kojim momentom« (str. 426), što je vrlo slično Comrievoj (1985:124) definiciji prezentskih značenja¹². Belić ne

9 Tako npr. već Scaliger u *De Causis Linguae Latinae libri tredecim* iz 1540. razlikuje apsolutna i relativna glagolska vremena (v. Žic Fuchs 2009:18). V. i Comrie 1985.

10 V. npr. Katičić 2002, Beheydt 2005, Silić-Pranjaković 2005, Žic Fuchs 2009 itd.

11 Peti (1984/85:117–118) drži kako Belić nije s pravom kritizirao Musićev pristup, jer upravo njegovo razlikovanje pomišljene i prave sadašnjosti nije ništa drugo do razlikovanje indikativa i relativa, samo rečeno drukčijim terminima.

12 Comrie (1985:124): »The representations in section 6.1 capture absolute tense distinctions by relating the situation (E) to the present moment. In order to capture distinctions of

razgraničava 'značenja' i 'uporabu' jer kaže da je »nemoguće odvojiti značenja glagolskih oblika od njihove upotrebe« (str. 423), pa nabraja ova značenja prezenta: *prezent indikativni, prezent indikativni kvalifikativni, prividni prezent, gnomski prezent, istorijski prezent, prezent određen vremenskom rečenicom, prezent relativni u zavisnim rečenicama, prezent u modalnim pitanjima, prezent u modalnim rečenicama, prezent uz futur, prezent za budućnost, perfektivni prezent u značenju futura*. Belićeva je analiza sintakse prezenta svakako teorijski dobro utemeljena, metodološki dosljedna i pregledna, i svakako najistančanija od dosad razmatranih, a imala je i najveći utjecaj na daljnja proučavanja ove problematike.¹³

Katičić (³2002:50–80) također razlikuje apsolutnu i relativnu porabu vremenskih oznaka, pa u skladu s time razlikuje *apsolutnu sadašnjost* i *relativnu sadašnjost* i donosi obilje primjera. Važan je odmak od dotadanih opisa uvođenje *opreke vremena po gotovosti*,¹⁴ pa se tako »tri gramatičke oznake unutar kategorije vremena javljaju dvojako: kao negotove i kao gotove. Razlikuju se dakle: sadašnjost i gotova sadašnjost, prošlost i gotova prošlost, budućnost i gotova budućnost« te je gotova sadašnjost tako »vezana za koji zadani čas, ali nije samom radnjom, zbivanjem ili stanjem vezana za nj, nego posljedicama što su odatle nastale i traju, pa njima pri izricanju gotove sadašnjosti pripada veća važnost nego što pripada radnji, zbivanju ili stanju koji su sadržaj glagolu.«¹⁵

U gramatici J. Silića i I. Pranjkovića (2005:191) razlikuju se apsolutna i relativna uporaba prezentskih oblika, a apsolutiv prezenta može imati samo značenje prave sadašnjosti, dok se za relativ prezenta navode značenja: svevremenost, radnja koja se ponavlja, radnja koja se odvijala u prošlosti, buduća radnja i predbuduća radnja (u zavisnosloženim rečenicama) te imperativno i optativno značenje.¹⁶

relative tense, all that is necessary is to establish a further time point, namely the reference point, symbolised R. We can then relate the location in time of the situation as simultaneous with, falling before, or falling after this reference point, as follows: relative present = E simul R.«

- 13 Detaljniji pregled Belićeve teorije v. u Tanasić (1996:11–14). Belićev doprinos Tanasić (isto, str. 21) ovako rezimira: »Iako je u vrijeme svoga nastanka teorija indikativa i relativa značila teorijski napredak, ona je vremenom postala prevaziđena, a njena apsolutizacija i pomalo okamenjena primjena objektivno je uslovlila zastoj u razvoju naše nauke o vremenskim glagolskim oblicima.«
- 14 Što je utemeljeno na Musićevoj odredbi da se perfektom izriče sadašnja gotovost prošle radnje (v. Peti 1984/85:122).
- 15 U ovom razmatranju *gotova sadašnjost* ostat će izvan našega zanimanja jer se ne izriče prezentskim oblicima, nego perfektom. No primjerice Žic Fuchs (2009:214) upozorava na neospornu važnost pojma *gotovosti* u tumačenju glagolskih vremena, što se vidjelo na njezinu istraživanju engleskoga prezenta perfekta i hrvatskih prijevodnih ekvivalenata, jer se pokazalo da se tri od četiriju značenja prezenta perfekta u hrvatskome jeziku prevode oblikom perfekta u značenju gotove sadašnjosti, što izravno upućuje na pojam *relevantno za sadašnjost*, koji je ključan u toj analizi.
- 16 Treba ovdje spomenuti još i jezičnopovijesna sintaktička proučavanja L. Zime (1887:247–264), koja nisu relevantna za ovdje primijenjen teorijski pristup, ali identificiraju sve razlike u uporabi glagolskih vremena između čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga narječja.

No osim navedenih teorijskih pristupa, zasnovanih na dvjema točkama vremenskoga usidrenja, postoji i logički model deskripcije glagolskih vremena, čiji je začetnik Reichenbach (1947), a koji je zasnovan na trima točkama vremenskoga usidrenja (*anchorig points*): vremenu govorenja (*the time of speech* – T_S), vremenu događanja (*the time of the event* – T_E) i vremenu referiranja (*the time of reference* – T_R) (v. ten Cate 2005:3). Točku referencije uvodi u svoje razlikovanje apsolutnih i relativnih glagolskih vremena i Comrie (1985:125), te primjerice apsolutni present karakterizira kao istodobnost T_S i T_E , a relativni kao istodobnost T_R i T_E . Taj je model opisa aktualiziran u radovima Milke Ivić (1983), a dosljedno je primijenjen i razrađen u monografiji o presentu Srete Tanasića (1996), koji je vrlo jednostavno objasnio razliku između referencijalnih i nereferecijalnih radnji (isto, str. 25–26): »Na osnovu dosada rečenog vidi se da se pri referencijalnoj upotrebi glagolska radnja vezuje za jednu tačku na vremenskoj liniji, a pri nereferecijalnoj upotrebi radnja se vrši u nizu takvih tačaka, koje se međusobno ne dodiruju. Dakle, u pitanju je opozicija između pojedinačnih radnji i mnoštva radnji. Nereferecijalno upotrijebljen glagol imenuje mnoštvo radnji«, te s obzirom na to spominje (slijedeći Hrakovskoga 1986:149–153) tri tipa nereferecijalnih radnji: distributiv, multiplikativ i iterativ. Tanasić razlikuje: *present za iskazivanje sadašnjih radnji* i unutar takva presenta posebno razmatra present u prostoj rečenici, podijeljen na sadašnje referencijalne radnje i sadašnje nereferecijalne radnje, te present u nezavisnosloženoj rečenici i u zavisnosloženoj rečenici; *present za iskazivanje relativnih radnji*, unutar kojega govori o presentu za iskazivanje prošlih radnji, presentu za iskazivanje radnji koje se u budućnosti vrše istovremeno s radnjama iskazanima futurom prvim, perfektivni present kao zamjena futura drugog; *present u pasivnim konstrukcijama*, unutar kojeg se razlikuju referencijalne i nereferecijalne radnje, *vremenska transpozicija presenta*: transpozicija u prošlost i transpozicija u budućnost; *present u modalnoj konstrukciji*. Prednost Tanasićeva pristupa u odnosu na prethodne jest izdvajanje presenta u modalnoj konstrukciji i vremenske transpozicije presenta iz okvira relativne uporabe presenta, i to stoga što se kod vremenske transpozicije ne radi o značenju presenta nego o njegovoj implikaturi. Present u pasivnim konstrukcijama mogao se možda, što bi bilo metodološki dosljednije, uvrstiti u present za iskazivanje sadašnjih radnji. Ponajveća novost u odnosu na spominjane teorijske pristupe jest izdvajanje nereferecijalnih sadašnjih radnji (tradicionalno značenje svevremenosti i učestalosti) iz relativne uporabe, što je u skladu s Comrievim pogledima (1985:36–41), čijim se teorijskim pristupom Tanasić nije izravno koristio (sudeći prema popisu citirane literature).

U ovome će radu upravo takav model, zasnovan na trima točkama vremenskoga usidrenja, biti polazišnim modelom za pristup analizi presenta u starohrvatskome jeziku.

3. Potvrde prezentskih oblika u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu

Tablica: Paradigme prezentskih oblika u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu

lice	I. paradigma (–i–)	II. paradigma (–a–)	III. paradigma (–(j)e–)
1 . jd.	<p>–u</p> <p><i>tužu, plovu, prošu, nošu, vijū, veselu, nauču, tišu, slišū, moļu, mñū, uhiću, nahoju, naļubļū, pravļū, nastavļū</i></p> <p>–i–m</p> <p><i>smim, govorim, otvorim, stojim, slišim, vidim, stvorim, kratim, prominim, sudim, molim, dim, daržim, pravim, bolim, nenavidim, učinim, hvalim, slidim, stojim, obratim, prosim</i></p>	<p>–a–m</p> <p><i>ozivam, darivam, dam, navišćam, prinemagam, othajam, ostavļam, pomankavam, nahajam, umiram, pogibam, obitam, zavitam, zaklinam, klaļam, ufam, znam, izručam, iskupļam, priporučam, uzimam, razlućam, pušćam, pravļam, celivam</i></p>	<p>–(j)u</p> <p><i>stinu, plaću, zovu, ukažu, pokažu, raduju, uzdišu, išću, idu, otidu, umru, ginu, deru, skubu, smiju, vapju, najdu, proliju, potuguju, probuju, ubiju, daju, tuguju, zadržuju, vapju, hajū</i></p> <p>–(j)e–m</p> <p><i>kraļujem, svežem, pokažem, izdajem, poznajem, ubijem, bijem, dojdem, radujem, smorem, zovem, dajem, poznajem</i></p>
2. jd.	<p>–i–š</p> <p><i>poļubiš, hraniš, visiš, činiš, trudiš, zgubiš, krasiš, ostaviš, ļubiš, pogubiš, mrziš, sidiš, diliš, prosiš, nosiš, tužiš, stojiš, progovoriš, vidiš, praviš, gubiš, hiniš, daržiš, odgoniš, progoniš, hvališ, diš</i></p> <p>–i–ši</p> <p><i>ležiši, čuješi, vidiši, viši, nosiši, praviši, poviši, mlčiši, cviliši, tripiši</i></p>	<p>–a–š</p> <p><i>razmišļlaš, primaš, pitaš, davaš, spominaš, stavlaš, dobivaš, zadivaž, umaraš, znaš, ostavlaš, skončavaš, ubijaš, pravlaš, pribivaš, primaš, vazimaš, obitaš, poznivaš</i></p>	<p>–(j)e–š</p> <p><i>paseš, ideš, moreš, greš, prideš, živeš, ganeš, pristaneš, primeš, zgineš, premoreš, ustaneš, prigneš, dvigneš, prijimļeš, plaćeš, haješ</i></p> <p>–(j)e–ši</p> <p><i>moreši, plaćeši, išćeši, greši, isplñujuši</i></p>

<p>3 jd.</p>	<p>-i-Ø</p> <p><i>krsti, hodi, nosi, prosi, biži, visi, trepi, očiti, obeseli, ľubi, zgubi, vidi, pravi, shodi, vodi, cvili, dili, nosi, gnivi, uskristi, prosti, potuži, primesi, postavi</i></p> <p>-i-t</p> <p><i>ostavit, ishodit, svetit se, slavit se</i></p>	<p>-a-Ø</p> <p><i>navišća, ima, počiva, nima, razdira se, unaša, ugleda, preda, pozna, prebiva, uživa, pogleda, oblada, povraća, razdiļa, uzima, rastaja se, odluča se, zdira, umira</i></p>	<p>-(j)e-Ø</p> <p><i>piše, stine, skaže, zove, diviže, skube, plače, vene, prijemle, jemle, proplače, uvede, darhće, prestane, najde, prime, mine, ide, mimojde, dojde, gre, vstane, pride, gine, mine, žale, postigne, pobigne, odmiče, frče, kliče, počne, izide, otide, raduje, kraľuje, obaruje, cesaruje, vije</i></p> <p>-(j)e-t</p> <p><i>budet, zbudet, umirajet, vzdvizajet se, napišujet se, primet, vskrsnet</i></p>
<p>1. mn.</p>	<p>-i-mo</p> <p><i>hvalimo, slavimo, pomolimo, pomnimo, ležimo, vimo, častimo</i></p>	<p>-a-mo</p> <p><i>imamo, primamo</i></p>	<p>-(j)e-mo</p> <p><i>tečemo, spomenemo, čtujemo, rečemo, verujemo, zovemo, gremo</i></p>
<p>2. mn.</p>	<p>-i-te</p> <p><i>sědite, vidite, govorite, hodite, mućite</i></p>	<p>-a-te</p> <p><i>propināte, poznate, date, spominate, znate</i></p>	<p>-(j)e-te</p> <p><i>išćete, najdete, ležete, odtećete, morete</i></p>
<p>3. mn</p>	<p>-Ø-e</p> <p><i>mlće, gase, procvile, vesele, vide, probude, ocire, ostave, oblače, zvlače, tuže, družē, izliče, cvile, razdile, stoje, nite, poklone, preobrate</i></p> <p>-Ø-e-t</p> <p><i>probudet, veselet se, dreselet se, molet</i></p> <p>-Ø-u</p> <p><i>tutřiu</i></p>	<p>-a-ju</p> <p><i>gledaju, znaju, umaraju, zadivaju, imaju, fruštaju, razdiraju</i></p> <p>-a-ju-t</p> <p><i>vzivajut</i></p>	<p>-Ø-(j)u</p> <p><i>tarnu, išću, ginu, mogu, dadu, uzmu, grizu, jaču, plaču, daju, vziľu, podadu, gredu, štjuju, častuju, čtjuju, čuju, zadivaju, imaju, vapju, rijju, žaluju, zajđu, veruju, raspnu, primu, češľaju</i></p> <p>-Ø-(j)u-t</p> <p><i>počeňut, vzdišut, pojut</i></p>

Prezent se u proučenom korpusu tvori od prezentske osnove i dvaju oblikotvornih morfema: nerelacijskoga morfema (/i/, /a/, /(j)e/) i relacijskoga morfema, koji označava lice i broj:¹⁷ /m/ ili /u/ (1. jd.); /š/ (2. jd.); /Ø/ (3. jd.); /mo/ (1. mn.); /te/ (2. mn.); /u/ ili /e/ (3. mn.), po čemu se tvorba prezenta u proučenom korpusu uklapa u općehrvatski morfološki sustav.

Iz tablice je vidljivo da su odstupanja od toga sustava posljedica crkvenoslavenskoga utjecaja, pa je potvrđen crkvenoslavenski dočetak *-t* u 3. l. jednine i množine, i nastavak *-ši* u 2. l. jednine.

U 1. licu jednine nešto je češći noviji nastavak *-m*, iako se usporedno rabi i stariji nastavak *-(j)u*.

Prema potvrđenim oblicima *živeš*, *primeš* u 2. l. jd., *prime* u 3. l. jd. i *primu* u 3. l. mn. može se uspostaviti III. paradigma za te glagole (*primem/živem*, *primeš/živeš*, *prime/žive*, *primemo/živemo*, *primete/živete*, *primu/živu*), a ne I., kako je u suvremenome hrvatskom jeziku (*primim*, *primiš*, *primi*, *primimo*, *primite*, *prime*).

U 3. l. mn. potvrđen je oblik *tutñu*, no kako nijedan drugi oblik te riječi nije potvrđen, ne može se utvrditi je li infinitivni oblik *tutñati* ili *tutñiti*, a potvrđeni množinski oblik ne odgovara paradigmi nijednoga od tih dvaju infinitiva, pa može biti riječ o dijalektalnom *-u* u 3. l. mn. glagola *-im*-paradigme (kao npr. *radu*, *molu* i sl.).

4. Apsolutiv prezenta¹⁸ – prezent za iskazivanje sadašnjih radnji

4.1. Značenje 'prave' sadašnjosti – iskazivanje sadašnje referencijalne radnje

Apsolutiv prezenta, kojem je deiktičko središte (trenutak govorenja – T_S) identično vremenu radnje/stanja/zbivanja (T_E) može se izraziti samo imperfektivnim prezentskim oblikom u značenju prave sadašnjosti, koja se stoga onda često naziva i apsolutnom sadašnjošću. Važno je istaknuti da se u iskazivanju sadašnje referencijalne radnje i vrijeme referencije (T_R) podudara s vremenom govorenja, a upravo »ta neminovno podrazumljiva podudarnost« vremenom referencije i vremena govorenja i jest razlog za to što se vrijeme referencije u rečenici rijetko eksplicitno iskazuje (v. Tanasić 1996:39). Stoga često u potvrđenim primjerima nema priložnoga konkretizatora značenja prave sadašnjosti. Uporaba imperfektivnih oblika prezenta u značenju prave sadašnjosti nije tipična samo za određene sintaktičke strukture, česta je i u

17 V. Lukežić 1998:139.

18 Termin *apsolutiv* ponešto je radikalniji, osobito s obzirom na to da toj kategoriji ovdje pribrajamo osim prototipnoga predstavnika (prezenta za izricanje referencijalne radnje) i neprototipne predstavnike (prezent za izricanje nereferencijalne radnje). Comrie (1985:6) izriče svoju rezerviranost prema njemu: »...in one sense all time location is relative, there being no absolutely specified points. (The use of the term absolute tense to refer to locating, events relative to the present moment is merely a terminological convention.)« U tome je smislu svakako neutralniji Tanasićev *prezent za iskazivanje sadašnjih radnji*.

koordiniranim i u subordiniranim rečeničnim strukturama, bilo sindetskim bilo asindetskim¹⁹.

a) u koordiniranim strukturama²⁰

Tebě tužu, dragi sinu, / ja bes tebe gorko stinu (5A)
Daske tutñu, zvoni mlče, / sviću gase, tarnu luče (6A)
Ja, Marija, glasom zovu, / u žalosti ja vsa plovu (7A)
Na rameni sam križ nosi, / majka mu ga želno prosi (7A)
Raduju se ja, grišnica, / veseļu se nebožica (8A)
Plaču grozno i uzdišu, / pokajanjem grihe tišu (18A)
Dragi brate, zlo ležiši, / ni čuješi ni vidiši (21A)
Britke muke zadivaju, / a smiļenja ne imaju (49B)
Ne viju ga ni nahajam / i od tuge pomaļkavam (49F)
Plačem nišće ne dobivaš, /ner ča sebi smrt zadivaš (49E)

b) u glavnoj klauzi asindetske subordinirane strukture:

Moreši me, sinu, utěšiti: / rci mi s tobu umrěti (5A)
Vidila sam Božju svitu, / ja navišćam vsemu svitu (8A);

c) u glavnoj klauzi sindetske subordinirane strukture:

Tuge mi v duši ogañ nite, / zač pogiboh, to vidite (23B);

d) u zavisnoj (katkad i u glavnoj) klauzi sindetske subordinirane strukture (potvrđeno u relativnim, kompletivnim te adverbijalnim uzročnim i dopusnim klauzama):

Mladěnac je slaji meda, / ki v nadroh slatko gleda (2A)
Na križ da greš, voļa je Božja (9A)
Uistinu pravim tebi / da te daržim ja pri sebi (53)
Susedi se plačno tuže / jer ga v tamnu hižu družu (21A)
Zato duša rastaja se / jer od mene odluča se (49B)
Ako glasom ne tuguju, / da v tugah se zadržuju (49B)

e) u nezavisnim upitnim rečenicama

Gledaj sada sinka moga, / poznivaš li meštra svoga? (49A)
Krv prečistu zač prolivaš? / Zač pravadnika ti ubijaš? (49C)
Tužnu majku komu ostavljaš? (49C)
Poznaš li sada sinka moga? (49C)
Ča tu sidiš ti, Gospoje? (49C)
Viš li Šimun ča je rekal? (49B)
Ko, nebore, činiš dilo? (53)
Ča li misliš, pse nečisti? (53)
Ojme majko, ča me moriš? / Tvojim plačem ča me mučiš? (49C)
Kamo ideš, Sinu moj? (7A)
Zač mi sina na križu propiñate? (7A)
Ki su glasi ke nosiši? / Sinka moga gdi praviši? (49B)

19 Rečenice klasificiramo prema modelu izloženu u Štrkalj Despot 2007.

20 U sastavnim koordiniranim strukturama prezentski se oblici najčešće nalaze u objema klauzama i često ih karakterizira istovremenost radnji.

Često se u proučenom korpusu vrijeme referencije ipak determinira, i to vremenskim prilogom *sada* ili *niña*, koji i sam imenuje vremenski odsjek koji se poklapa s vremenom govorenja, dakle istoznačan je imperfektivnom prezentskom obliku:

- Skoti Boga znahu tada, / a grěšnik ga ne zna sada* (2A)
Vsako na svit stvorenje / sada ima veselje (3C)
Sada tebe svi molimo (11A)
Evo t' daju sad na znanje / da ja pojдох v Božje stanje (9A)
Hiža negova vsa sad cvili / jer se ž neje mrtav dili (21A)
Od tužice vsa umiram / i oto niña ja pogibam (49F)
To se tebi ja obitam, / stanovito sad zavitam (53)
Sad ti majku priporučam / s kojome se sad razlučam (49G)
Sada nemu hvalu dajem jer očito ja poznajem (53)

4.2. Značenje svevremenosti i učestalosti (habitualnosti) – iskazivanje sadašnje nereferencijalne radnje

a) Značenje svevremenosti

Značenje svevremenosti izraženo imperfektivnim prezentskim oblikom iznimno je blisko značenju prave sadašnjosti jer u svoje značenje, koje se može konkretizirati vremenskim prilozima *uvijek* i *zauvijek* uključuje i sadašnji trenutak, ali i svaki drugi zamislivi trenutak, a upotrebljava se i u koordiniranim i u subordiniranim rečeničnim strukturama. Tradicionalno se takvo značenje ne smatra primarnim prezentskim značenjem i obično mu se pristupa kao relativu prezenta, ali Comrie (1985:38) smatra kako definicija prezenta »lokalizira situaciju u sadašnji trenutak«, i da se ta definicija ne određuje prema tomu što se situacija može protezati još i na prethodne i buduće trenutke, smatrajući to implikaturom koja se često zasniva na znanju o svijetu.²¹ Tanasić (1996:53) iznosi da se nereferencijalnost radnje izražene imperfektivnim prezentskim oblicima »razabira na osnovu šireg konteksta odnosno govorne situacije«, dok je za sadašnje perfektivne radnje dovoljno da se »smjeste u sadašnje vrijeme pa da ih razumijemo kao nereferencijalne – pošto perfektivni prezent iskazuje samo nereferencijalne radnje na vremenskom planu sadašnjosti«. Npr.

- Činim človik da je vas spet / i da zgubi svoju pamet* (53)
Gdo ga ľubi, dušu zgubi (17A)
Čini, Bože, da te slavim, / v tvoju veru družih stavim! (53)

21 Comrie (1985:38): "As far as the present tense is concerned, in its basic meaning it invariably locates a situation at the present moment, and says nothing beyond that. In particular, it does not say that the same situation does not continue beyond the present moment, nor that it did not hold in the past. More accurately, the situation referred to by the verb in the present tense is simply a situation holding literally at the present moment; whether or not this situation is part of a larger situation extending into the past or the future is an implicature, rather than part of the meaning of the present tense, an implicature that is worked out on the basis of other features of the structure of the sentence and one's knowledge of the real world."

Kako je proučavani korpus gotovo u cijelosti nabožne tematike, svezremensko je značenje impf. prezentskih oblika vrlo često kada se govori o Bogu i Blaženoj Djevici, koji su po svojoj (božanskoj) naravi svezremenski (pripadaju i sadašnjosti, ali i prošlosti i budućnosti), ili kada se izriču univerzalna kršćanska vjerovanja.²²

Tebe, Bože, hvalimo, / sveto Trojstvo slavimo, / mater Divu čtujemo (3C)
Tebe štuju svi anjeli / i častuju arkanjeli (Blaženu Djevicu) (11A)
Činiš ludem u zli voli / mir i pokoj u nevoli (Bog) (11A)
Nije s nami Bog uzvišen, / nije prez nas Bog ponižen (5A)
Jer se nebo raduje / da Isus Bog kraljuje (11A)
Isus nam vsim kraljuje (13A)
Kratak put jest kim tečemo, / o dušah se ne pečemo (17C)
Ľudi išću svita diku / jere ginu onomu viku (17B)
Čemu krasiš naše tilo, / a videći da je gnilo? (17B)
Grišnici se teško hine / to videći, ki zlo čine (20B)
Bože večni, ki vse viši (23B)
Smert nima u tom milosti, / dražih razdiła u žalosti (27A)
Ajme, grisi dušu slide, / a grišnici to ne vide (27A)
Všem usa davaš ništare ot nikogare ne trebuješ (Bog) (32A)
K tebi zvivajut i vzdışut ubozi / umiļeno iz dola slzna (35A)
Kako luna krasna napišujet se / i kako sunce nad usa svētit se /
Dēva čista (36A)
Velika jest tvoja kripost, svih priimļeš ti na milost (53)

Katkad je prilogom (*vika, vazda, vavek*) konkretizirano svezremensko značenje i nereferencijalnost radnje:

Vire prave neka zlamen / očiti se vika, amen (11A)
Znide prid tobom na nebo, / gdi vazda cesaruje (37B, 38a)

Sljubljenost sadašnjega trenutka s vječnošću u pjesničkom razmatranju kršćanskih vjerovanja katkad se konkretizira vremenskom priložnom odrednicom *sada i v veki*, iz čega je jasno da takva uporaba nesvršenoga prezentskoga oblika uključuje i paralelizam vremena govorenja i vremena situacije:

Tebe, Bože, hvalimo, / Sveto Trojstvo slavimo / sada i v veki. Amen! (3B)

b) Značenje učestalosti (*habitualno značenje*)

Još je neobičnije, s obzirom na našu sintaktičku tradiciju, uporabu prezentskih oblika u ovom značenju smatrati apsolutivom jer se situacija o kojoj je riječ najčešće uopće ne poklapa s vremenom govorenja.²³ Comrie (1985:39) drži da u rečenicama s habitualnim značenjem nije važna 'situacija', nego

22 Stoga je vrlo sličan *gnomskom prezentu*, koji zbog određenosti korpusa pjesničkom formom, očekivano nije potvrđen.

23 Comrie (1985:39) navodi primjer: *Ivan svaki dan u osam sati ide na posao*, iz kojega je jasno da se situacija 'odlaska na posao' ne događa u vrijeme govorenja.

da se njima određena karakteristika pripisuje nekomu ili nečemu, koja je točna i onda kad se situacija ne događa, te da se upravo stoga habitualna značenja izražavaju prezentskim oblicima.²⁴ Vrlo sličan stav iznosi i Langacker (1991:264), objašnjavajući prividnu nepodudarnost habitualnosti (osobito izražene perfektivnim oblikom) i primarnoga prezentskoga značenja, jer je u takvim slučajevima riječ zapravo o imperfektivnom procesu, kontinuuaciji u vremenu koja se pojavljuje u regularnim intervalima, i upravo je stoga što je tu zapravo ipak riječ o *procesualnosti*, upotreba sadašnjega vremena opravdana.²⁵

Značenje učestalosti može biti izraženo i imperfektivnim i perfektivnim prezentskim oblicima. Nereferencijalnost radnje, tj. njezina vezanost za niz točaka na vremenskoj osi znači zapravo njezino ponavljanje u određenim intervalima (Tanasić 1996:54), te se često nekim drugim jezičnim sredstvima, u našem korpusu najčešće prilogom *često* ili *čestokrat*,²⁶ determinira karakter tih intervala. Npr.

Ovo ribar tvoj je Petar, / koga često smuti vetar (50)

Kao vremenski determinator intervala u kojima se 'situacija' ponavlja može služiti i zavisna vremenska klauza, tj. prezentski oblik u glavnoj klauzi iskazuje radnju koja se vrši u onom odsjeku vremena koji se imenuje u zavisnoj klauzi (veznik *kad* tada je najčešće zamjenjiv veznikom habitualnih rečenica²⁷ *kad god*):

Tebe djaval kad ugleda / biži, trepi, darhće, preda! (11A)

Kada človehka smrt postigne, / tada od néga vsak pobigne (20B)

Zato mnoge majke cvile / dušu s tila gda razdile (22B)

Kada človik bude spati, / dojdem néga ja tentati (53)²⁸

24 Comrie (1985:39): "Sentences with habitual aspectual meaning refer not to a sequence of situations recurring at intervals, but rather to a habit, a characteristic situation that holds at all times. Thus, in our example John goes to work at eight o'clock every day, a certain property (namely, going to work at eight o'clock every day) is assigned to John, and this property is of course true of John even if at the moment he happens not to be on his way to work. In other words, the habit does hold at the present moment, and that is why the present tense is in principle an appropriate tense to use in describing this habitual situation."

25 Langacker (1991:264): "For this reason I suggest that what the clause actually designates is the status of this activity as part of the normal course of events. That is, the profiled relationship is not the perfective process per se, but rather the higher order, imperfective process consisting of the continuation through time of the stable configuration in which events of this type constitute a regular, expected occurrence. And because the designated process is imperfective, a present tense is unproblematic."

26 Tanasić (1996:56–75) navodi niz primjera jezičnih sredstava za determinaciju intervala ponavljanja nereferencijalnih sadašnjih radnji: npr. *ljeti, zimi, uveče, izjutra, subotom, nedjeljom, svake godine, u jesen, svaki dan, tokom ove decenije, odavno, cijeli dan* itd.

27 O habitualnim rečenicama u hrvatskome jeziku v. Pranjković 1998.

28 Iz konteksta je jasno da značenje ove rečenice nije *Kada čovjek bude spavao, doći ću ga napastovati*, nego *Kad (god) čovjek spava, dolazim ga napastovati*.

5. Relativ prezenta

5.1. Prezent za iskazivanje prošlih radnji

Relativna upotreba prezenta za iskazivanje prošlih radnji ne uključuje trenutak govorenja kao deiktičko središte, nego neki trenutak u prošlosti. Prezentski oblik tada ima značenje istodobnosti s nekim trenutkom ili vremenom u prošlosti.²⁹ Imperfektivni prezent za iskazivanje prošlih radnji iskazuje i referencijalne i nereferecijalne radnje, a perfektivni samo nereferecijalne, i to samo u *zavisnosloženim rečenicama*, u kojima se u glavnoj klauzi preteritalnim oblikom iskazuje prošla radnja, a u zavisnoj prezentski oblik iskazuje istodobnost s tom prošlom radnjom (v. Tanasić 1996:123). U našem je korpusu takav prezent potvrđen samo u kompletivnim³⁰ izričnim rečenicama, u kojima je i inače najčešći:

Da ga sudim, vsi rekoše (49B)

Bog Otac je hotil dati / da ja budu tvoja mati (5A)

Ča vi diste da činimo / ter se va tom ne linimo. (50C)

U drugome je primjeru radnja nereferecijalna, a u ostalim referencijalna.

5.2. Prezent za iskazivanje budućih radnji

Relativna upotreba prezenta za iskazivanje budućih radnji ne uključuje trenutak govorenja kao deiktičko središte, nego neki trenutak u budućnosti. Prezentski oblik tada ima značenje istodobnosti s nekim trenutkom ili vremenom u budućnosti.

a) perfektivni prezent kao zamjena futura prvoga

U korpusu starohrvatskih pjesničkih tekstova još je iznimno često značenje budućnosti perfektivnih³¹ prezentskih oblika. Takvo značenje prezentskih oblika bilo je činjenicom sintakse prezenta mnogih indoeuropskih i svih slavenskih

29 *Paralelizam* (bilo sa sadašnjim trenutkom, bilo nekim trenutkom u prošlosti ili budućnosti), Belić (1999:426) ističe kao temeljno značenje prezenta.

30 Osnovna su svojstva kompletivnih rečenica ova: kompletivna je rečenica sindetska subordinirana struktura, dakle ima glavnu i zavisnu klauzu; zavisna je klauza podređena predikatu glavne klauze; zavisna klauza takvih rečenica funkcionira kao obavezna dopuna glagolu glavne klauze i konstrukcija koje označuju kakvu mentalnu djelatnost u širem smislu (Pranjčević 2001:64–68), najčešće govorenje, mišljenje, osjećanje, htijenje, događanje itd., upravo zbog toga predikat glavne klauze funkcionira kao antecedent zavisnoj klauzi kompletivne rečenice; zavisna je klauza potpuno integrirana u strukturu glavne rečenice i stoga zavisna klauza takvih rečenica nema samostalne intonacijske krivulje; unutar glavne klauze zavisna klauza kompletivnih rečenica najčešće ima sintaktičku funkciju objekta. Prema naravi veznih sredstava razlikujemo *izrične* kompletivne rečenice, koje uvode veznici *da, kako i kad*, i *zavisnoupitne* kompletivne rečenice, koje uvode upitne zamjenice, upitni prilozi i upitni veznici (v. Štrkalj Despot 2007).

31 Malić (1997:554) donosi nekoliko rijetkih potvrda i za uporabu imperfektivnoga oblika kao zamjene futura prvoga, što pokazuje da je i takva uporaba bila moguća u starohrvatskome jeziku, no u pjesničkom korpusu nije potvrđena.

jezika (i osobito često u crkvenoslavenskom jeziku), a u mnogima je i danas živo. U štokavskom je narječju to značenje prezentskih oblika sasvim potisnuto, a u našem korpusu potvrđeno je u svim rečeničnim strukturama:

Onde vam se ja ukažu, / Sveto Pismo vam pokažu / S vami onde ja govorim / pamet vašu vsu otvorim (8A)

Propeta Isusa išćete, / v Galileji ga najdete (14A)

Vse ostaviš, tamo ideš / gdi po delih tvojih primeš (17B)

Tako naše telo gine, / tako naša slava mine (20A)

Ocire se naši zubi / vsi ležimo tamni, grubi (20B)

Sada ga vsaki glasom zove, / on se nigdar ne ozove (21A)

Strile neće britko frče, / vsi likari ne izliče (22A)

Ovakovi vsi budete, / brzo ka mni vi pridete, / vaše telo odtečete, / sa mnom v grobi vi ležete (23B)

Jur me, bratjo, ne vidite, / ni već sa mnom govorite (25A)

Otpasti hoće tvoga roga, / ne premoreš nigdar Boga (30A)

Ne učinim toga dila / jer je meni duša mila (53)

Ne ubijem divu čistu / ni to stvorim u tom mistu (53)

Ne prominim misal moju ni verujem veru tvoju (53)

U tamnicu s tobom idu / i v smrti te ne otidu (49B)

Nigdar mene ne prihiniš da s moje me vere zdigneš (53)

Jur ne plači ni već cvili, / vred uskrsnet sin tvoj mili! (49F)

Za života mi negova / ne rečemo mi zla slova (53)

Ojme mani, ča sad stvoru? (49F)

Živa ne mñu da ga vidiš / ni š ñim veće progovoriš (49B)

Nu jošće pomisli vsaki sada: / ča se najde ot nas tada (17A)

Gdi ne častiš moje boge, / podam tebi muke mnoge, pogubim te prez milosti (53)

b) perfektivni prezent kao zamjena futura drugog³²

Relativna uporaba perfektivnih prezentskih oblika u značenju budućnosti kao zamjena futura drugoga u našem je korpusu, kao i u suvremenom hrvatskom jeziku, tipična za neke zavisnosložene rečenice, i to samo za zavisnu klauzu sindetskih zavisnosloženih rečenica, u našem korpusu adverbijalnih vremenskih i uvjetnih):

Od sega svita gda se ganeš, strašan put jest gdi pristaneš (17B, 100b)

Svit i tilo, vse mimojde / kad smartni čas te dojde (17B, 100b)

Kolik trepet tada bude, / kad se Sveto Pismo zbude, / a martvi se vsi probude (18A, 78b)

Kada pride iskra svitla, / ne ostavit ništar svita (18E, 194b)

Jer pri nere k sudcu pojde, / tilo grišno ovde ojde (27A, 37b)

Kad iz tebe duša izide, / tad tva slava sva otide, / a tilo ostane gluho i slipo, / ko to sada još je lipo (27A, 38a)

32 Tanasić (1996:130) osim navedenih relativnih upotreba prezenta navodi još i *prezent za iskazivanje radnji koje se u budućnosti vrše istovremeno s radnjama iskazanim futuroom prvim*, koji je ograničen samo na kompletivne izrične rečenice i vrlo je rijedak u korpusu kojim se autor koristio, a u našem korpusu nije uopće potvrđen.

Martva nega da s' požubľu / prvo život ner pogubľu (49C)
Ako tilo ja pomrsim, / Isukrsta ja uhilim! (53)

Svi su navedeni primjeri zanimljivi jer u zavisnoj klauzi dolazi perfektivni prezent kao zamjena futura drugoga, a u svim glavnim klauzama, i vremenskih i uvjetnih struktura, dolaze perfektivni prezentski oblici kao zamjena futura prvoga.

6. Vremenska transpozicija prezenta

Pri vremenskoj transpoziciji oblikom prezenta iskazuju se radnje koje ne pripadaju sadašnjosti, a uporabom prezentskih oblika stvara se iluzija sadašnjosti radi postizanja određenih stilskih efekata (Tanasić 1996:147). Nije riječ o relativnoj upotrebi prezenta u onome smislu u kojem se ta uporaba u ovome radu definira, jer se ne radi o prezentskom značenju, nego o konverzacijskoj implikaturi.

6.1. Transpozicija u prošlost – historijski prezent³³

Kako je takav prezent karakterističan za pripovijedanje, njime se pripovjedač »ekspresivno uživljava u prošli događaj« (Katičić 2002:56). U našem je korpusu potvrđena takva transpozicija bez vremenskih determinatora³⁴ – samo je iz širega konteksta jasno da je riječ o 'pripovijedanju' o prošlim događajima:

Zove glasom, ruke dviže / da bi bila sinu bliže (6A)

Petar skube sědu bradu (6B)

Donesu sluge kotal i staviv ga na ogañ puna vode reče Olibriju (53)

Pridu sluge i dovedu s(vetu) M(aru) i jedan prišadši reče (53)

Raspnu svetu Maru i fruštaju ju vele gorko, a ona počne govoriti (53)

7. Modalna upotreba prezenta

Prezentski se oblici u proučenom korpusu vrlo često modalno upotrebljavaju (umjesto potencijala) u zavisnoj klauzi zavisnosloženih adverbijalnih namjernih rečenica.³⁵ U glavnoj klauzi mogu doći svi glagolski oblici:

Pojte k Bogu da vas sudi (18A)

Pomiluj ju da ne zgine (18A)

Za me Boga pomolite, / da me k sebi Bog primesi / ter mi prosti moji gresi (25A)

Pošli ľubav po Isusa da ustaneš iscělena s radostju (32A)

33 Osim transpozicije u prošlost, u suvremenom je hrvatskom jeziku moguća i transpozicija u budućnost, koja se izražava samo imperfektivnim oblicima (npr. *Vraća se sljedeći tjedan, Koncert počinje u devet sati, Vlak dolazi tek za koji sat* itd.), v. Tanasić 1996:158–163. Takva transpozicija nije potvrđena u proučenom korpusu.

34 Često se u takvoj uporabi prezenta u suvremenom korpusu javljaju vremenske odredbe koje radnju, iako izrečenu prezentskim oblikom, lokaliziraju u prošlost, no takvih primjera nema u našem korpusu.

35 O ovom tipu rečenica v. Grickat (1975:84–116).

Ter joj se priporučimo / da nas usih obaruje (37B)
Neka s' tugom potuguju, / družim srdce da probuju (49B)
Potišaj ti, Gospoje, / neka s' proliju suze moje (49A)
Prived'te ju hrlo k meni / da opitam ime ženi (53)
Zato tilo s krvju punim / neka dušu ja okrunim (53)
Ne omersi pamet moju / da ne pustim veru tvoju! (53)
tere nas svih pomorite / da tolik strah ne imamo / i tuj žalost ne primamo (49G)
Pasite se prez obzira / da pastirom date sira (53)
On te rodi sebi ravna / da ja budu tobu slavna (5A)
Tebi prida ovce svoje / da je paseš kako svoje (6A)
Tebē ostavi stado svoje / da je hraniš kako svoje (6B)

Modalno su upotrijebljeni i prezentski oblici u odričnim pitanjima, jer se njima potiče subjekt na vršenje radnje:³⁶

O človiče, zač ne plačeš? / Za Isusa al' ne haješ? (49G)
Ti človiče, ča mličiši? / A zač s nami ne cviliši? (49B)
Sestre moje, ča mučite? / Čemu sa mnom ne cvilite? (49F)

8. Zaključak

Morfosintaktička analiza prezentskih oblika u korpusu svih poznatih srednjovjekovnih pjesama, plačeva i prikazanja nastalih od sredine XIV. do prve polovine XVI. stoljeća na starohrvatskom jeziku navodi na zaključak da su njihove uporabe i značenja gotovo jednaka onima u standardnome hrvatskom jeziku štokavske narječne osnove.

Ipak, mogu se uočiti neke razlike.

Tvorba prezenta u proučenom korpusu uglavnom se tako uklapa u općehrvatski morfološki sustav, ali u 1. l. jednine još supostoje stariji nastavak *-(j)u* i noviji nastavak *-m*. Ostala odstupanja od toga sustava posljedica su crkvenoslavenskoga utjecaja (dočetak *-t* u 3. l. jednine i množine, i nastavak *-ši* u 2. l. jednine) ili je riječ o sporadičnim primjerima (npr. oblici *živeš, primeš* u 2. l. jd., *prime* u 3. l. jd. i *primu* u 3. l. mn. ili *tutnu* u 3. l. mn.).

U pjesništvu na starohrvatskome jeziku identificirana je apsolutna (referencijalna i nereferecijalna) i relativna uporaba prezentskih oblika, vremenska transpozicija i modalna uporaba.

Apsolutiv prezenta za iskazivanje referencijalne radnje, kojem je deiktičko središte (trenutak govorenja) identično vremenu radnje/stanja/zbivanja, može se izraziti samo imperfektivnim prezentskim oblikom u *značenju prave sadašnjosti*, kao i u standardnome jeziku. Često je u proučenom korpusu to značenje konkretizirano uporabom vremenskoga priloga *sada* ili *niña*.

Apsolutiv prezenta za iskazivanje nereferecijalne radnje može imati *značenje svevremenosti* (izražava se često imperfektivnim, a rjeđe perfektivnim prezentskim oblicima; konkretizira se vremenskim priložima *vazda* i *vavek*;

36 V. o tome Musić 1913.

upotrebljava se i u koordiniranim i u subordiniranim rečeničnim strukturama; takvo je značenje vrlo često u proučavanom korpusu jer je on gotovo u cijelosti nabožne tematike) i *habitualno značenje* (može biti izraženo i imperfektivnim i perfektivnim prezentskim oblicima, konkretizira se vremenskim prilogom *često* ili *čestokrat*, u korpusu vrlo slabo potvrđeno).

Relativ prezenta za iskazivanje prošle radnje ne uključuje trenutak govorenja kao deiktičko središte, nego neki trenutak u prošlosti (impf. prezent za iskazivanje prošlih radnji iskazuje i referencijalne i nereferencijalne radnje, a pf. oblik samo nereferencijalne, i to samo u *zavisnosloženim rečenicama*).

Relativ prezenta za iskazivanje buduće radnje ne uključuje trenutak govorenja kao deiktičko središte, nego neki trenutak u budućnosti (razlikuju se pf. prezent kao zamjena futura prvoga u svim rečeničnim strukturama i pf. prezent kao zamjena futura drugoga u nekim tipovima sindetskih zavisnosloženih rečenica).

Pri *vremenskoj transpoziciji* oblikom prezenta iskazuju se radnje koje ne pripadaju sadašnjosti, a uporabom prezentskih oblika stvara se iluzija sadašnjosti radi postizanja određenih stilskih efekata (ne radi se o prezentskom značenju, nego o konverzacijskoj implikaturi). U korpusu je potvrđena samo *vremenska transpozicija u prošlost* ili *historijski prezent*.

Prezentski se oblici u proučenom korpusu vrlo često modalno upotrebljavaju (umjesto potencijala) u zavisnoj klauzi zavisnosloženih adverbijalnih namjernih rečenica i u odričnim pitanjima.

Najveća je razlika u uporabi i značenju prezentskih oblika u starohrvatskom korpusu (čakavske osnovice) u odnosu na standardni hrvatski jezik (štokavske osnovice) iznimno česta uporaba perfektivnih prezentskih oblika kao zamjene futura prvoga u svim rečeničnim strukturama. Takvo značenje prezentskih oblika bilo je činjenicom sintakse prezenta mnogih indoeuropskih i svih slavenskih jezika (i osobito često u crkvenoslavenskom jeziku), a u mnogima je i danas živo. U štokavskom je narječju to značenje perfektivnih prezentskih oblika sasvim potisnuto.

6. Izvori i literatura

- BEHEYDT, GRIET 2005. The absolute and relative present tense with future time reference in English and Dutch, u *Crosslinguistic Views on Tense, Aspect and Modality* (ur. Bart Hollebrandse, Angeliek von Hout, Co Vet), Amsterdam – New York: Rodopi B.V.
- BELIĆ, ALEKSANDAR 1926/27. O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku, *Južnoslovenski filolog* VI, Beograd, str. 102–132.
- BELIĆ, ALEKSANDAR 1999. Istorija srpskog jezika: fonetika, reči sa deklinacijom, reči sa konjugacijom, *Izabrana dela* 4, Novi Sad: Budućnost.
- BRABEC, IVAN; HRASTE, MATE; ŽIVKOVIĆ, SRETEN 1970. *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- TEN CATE, ABRAHAM P. 2005. Descriptions of Past Events in German, u *Crosslinguistic Views on Tense, Aspect and Modality* (ur. Bart Hollebrandse, Angeliek von Hout, Co Vet), Amsterdam – New York: Rodopi B.V.
- COMRIE, BERNARD 1985. *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.

- GRICE, HENRY PAUL 1975. Logic and conversation, u Peter Cole; Jerrold Morgan (ur.), *Speech acts, Syntax and Semantics* 3, New York : Academic Press, str. 41–58.
- GRICKAT, IRENA 1975. *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- ХРАКОВСКИЙ, ВИКТОР САМУЙЛОВИЧ 1986. Семантические типы множества ситуаций, *Известия АН ССР, серия литературы и языка* 45/2, Москва, 149–158.
- IVIĆ, MILKA 1981. Srpskohrvatski glagolski oblici za iskazivanje pojava koje postoje u sadašnjosti, *Južnoslovenski filolog* XXXVII, Beograd, str. 13–24.
- IVIĆ, MILKA 1983. *Lingvistički ogledi*, Beograd: Prosveta.
- КАПЕТАНОВИЋ, АМИР; МАЛИЋ, ДРАГИЦА; ШТРКАЉ ДЕСПОТ, КРИСТИНА 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo : Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1981. Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika, *Jezik* 29/1, Zagreb, str. 3–13.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: JAZU.
- KORDIĆ, SNJEŽANA 1991. Konverzacijske implikature, *Suvremena lingvistika* 31/32, Zagreb, str. 87–96.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol II, *Descriptive Application*, Stanford: Stanford University Press.
- LUKEŽIĆ, IVA 1998. Morfološki sustav, mikrosustavi i modeli u krčkim govorima, u: Lukežić, Iva – Turk, Marija, *Govori otoka Krka*, Rijeka: Libellus, str. 121–263.
- LYONS, JOHN 1997. *Semantics*, Vol I, Cambridge: Cambridge University Press.
- MALIĆ, DRAGICA 1997. *Žića svetih otaca*, Zagreb: Matica hrvatska – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MARETIĆ, TOMO 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: JND Obnova.
- MUSIĆ, AUGUST 1913. Značenje perfektivnog prezenta u negativnim pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku, *Južnoslovenski filolog* I/1–2, Beograd, str. 27–34.
- MUSIĆ, AUGUST 1926. Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku I. Vremena u narodnim pjesmama, *Glas SKA* 121, Beograd, str. 111–173.
- MUSIĆ, AUGUST 1935. Slovenski efektivni prezent, *Rad JAZU* 235, Zagreb.
- PETI, MIRKO 1984/85. Pogledi jugoslavenskih lingvista na sintaksu vremena, *Rasprave Zavoda za jezik* 10/11, Zagreb, str. 109–126.
- PRANJKOVIĆ, IVO 1993. *Hrvatska skladnja: rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PRANJKOVIĆ, IVO 1998. Habitualne rečenice u hrvatskome jeziku, *Suvremena lingvistika* 45/46, Zagreb, str. 57–63.
- REICHENBACH, HANS 1947. *Elements of symbolic logic*, New York: Macmillan.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- ŠTRKALJ DESPOT, KRIŠTINA 2007. *Sintaksa složene rečenice u srednjovjekovnim hrvatskim verzijama legende o vitezu Tundalu*, Zagreb, Doktorska disertacija u rukopisu.
- TANASIĆ, SRETO 1996. *Prezent u savremenom srpskom jeziku*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa.
- WEBER, ADOLFO 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč (pretisak iz 2005., Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje).
- ZIMA, LUKA 1887. *Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb: Knjižarnica Jugoslavenske akademije L. Hartmana.
- ŽIĆ FUCHS, MILENA 2009. *Kognitivna lingvistika i jezične strukture: engleski present perfect*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Present in Croatian medieval poetry

This paper provides a detailed analysis of the meaning and usage of the present tense in the corpus of Croatian medieval poetry. The corpus consists of all versions of medieval Croatian poems and dramatic verse written in the Old Croatian language from the middle of the 14th century to the first half of the 16th century. The mentioned corpus is the first component of the corpus for the *Old Croatian Dictionary*, a project being conducted at the *Institute of Croatian Language and Linguistics*. A list of all attested present tense forms was created, and their usage in the mentioned corpus was thoroughly analyzed. As part of this research, basic semantic groups were established. Attention was paid both to the present tense in its prototypical, absolute usage (where the process expressed by an imperfective verb precisely coincides with the time of speaking), as well as to its relative usage. *Time transposition* and modal usage have also been identified. *Time transposition* is the usage of present tense forms to describe actions, events and conditions that occurred in the future or past, and not in the present. The usage of the present tense in such cases creates an illusion of the present, which serves a stylistic function – therefore, this is not the meaning of the present tense, but rather *conversational implicature*. In the analyzed corpus, only the transposition in the past is attested (*historical present*). The modal use of present tense forms is very frequent in subordinated adverbial clauses of purpose (instead of the *potential*), as well as in negative questions.

The comparison of the present tense syntax in Old Croatian poetry and the present tense syntax in the Croatian standard language revealed that they are very similar. However, there exist some differences. The biggest difference in the usage and meaning of present tense forms in Old Croatian corpus (Čakavian basis) compared to the standard Croatian language (Štokavian basis), is the extremely frequent use of perfective present tense forms which serve the meaning and function of future tense, in all types of clauses. The use of perfective present tense forms instead of future tense forms was common to the syntax of many Indo-European and all Slavic languages (and especially frequent in the Old Church Slavonic language), and in many of those languages is still alive. However, in the Štokavian dialect, that meaning was completely abandoned.

Morphological analysis revealed that the present tense forms in the analyzed corpus follow universal Croatian morphological system, with some exceptions: in the first person singular still coexist older ending *-(j)u* and later continuation *-m*; ending *-t* in the third person singular and plural, and the ending *-ši* in the second person singular are still present as the result of Old Church Slavonic influence. In addition, some sporadic cases of 'aberrations' are listed: forms *živeš*, *primeš* in the 2nd person singular; *prime* in the 3rd person singular and *primu* in the 3rd person plural; *tutñu* in the 3rd person plural.

Ključne riječi: prezent, sintaksa, starohrvatski jezik, srednjovjekovno hrvatsko pjesništvo

Key words: Old Croatian language, present tense, syntax, medieval Croatian poetry and drama.